

Vojna neutralnost i nuklearno oružje

Nataša PAJIĆ¹

Marina Kostić Šulejić, *Vojna neutralnost i nuklearno oružje: između posedovanja i zabrane – slučaj Evrope i opcije za Srbiju*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2024.

Od kada je nuklearno oružje prvi put upotrebljeno 1945. godine, pokrenute su brojne akademske diskusije, a većina istraživanja je usmerena na faktore proliferacije (Jo and Gartzke 2007; Sagan 1996; Singh and Way 2004). Manji broj istraživanja ispituje proces denuklearizacije (Stojanović 2021), a još je manje onih koja dublje istražuju prirodu odnosa između vojne neutralnosti i nuklearnog oružja. Navedenu prazninu je uočila dr Marina Kostić Šulejić, te je u svojoj najnovijoj monografiji *Vojna neutralnost i nuklearno oružje: između posedovanja i zabrane – slučaj Evrope i opcije za Srbiju* ponudila naučnoj i stručnoj javnosti opsežnu i inovativnu studiju koja se bavi pitanjem zabrane nuklearnog oružja sa fokusom na vojno neutralne države u Evropi. Monografija posebno razmatra poziciju Srbije spram zabrane, a u širem kontekstu bogatog jugoslovenskog nasleđa u oblasti razoružanja, čime autorka nastoji da popuni prazninu i u domaćoj akademskoj literaturi.

Monografija je podeljena na pet poglavlja, koja pružaju bogat uvid u istraživanu problematiku. Sledeći princip od opšteg ka posebnom, autorka najpre pruža konceptualizaciju ključnih pojmova, a zatim, kroz studije slučaja, istražuje prirodu odnosa vojne neutralnosti i nuklearnog oružja, naročito u svetlu njegove zabrane. Inicijalni motiv za dublje istraživanje jesu različiti pristupi vojno neutralnih zemalja pitanju zabrane nuklearnog oružja. Zašto se neke uzdržavaju ili protive, dok druge prihvataju zabranu?

Prvo poglavlje, koje predstavlja uvod u istraživani problem, pruža uvide u motivaciju za pokretanje istraživanja i ukratko predstavlja sadržaj knjige. Autorka ovu celinu otvara postavljanjem osnovnog pitanja, a koje održava dilemu pred vojno neutralnim državama u njihovom nastojanju da ostvare opstanak i bezbednost: posedovanje ili zabrana nuklearnog oružja – koja opcija je prava strategija za postizanje ključnih interesa vojno neutralnih država? Autorka je u tom pogledu veoma jasna, te u zabrani nuklearnog oružja vidi „vrhunsku bezbednosnu strategiju“ kojoj države treba da teže (Kostić Šulejić 2024, 11). Jedina garancija da

¹ Research Assistant, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Serbia. E-mail: natasa.pajic@diplomacy.bg.ac.rs, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7231-1421>.

nuklearno oružje neće biti upotrebljeno je njegovo uklanjanje sa strateškog „menija“ država, odnosno, njegova potpuna eliminacija. U tom pogledu, argumenti koje Kostić Šulejić pruža zagovarajući nuklearno razoružanje i zabranu jesu u skladu sa promišljanjima nuklearnih pesimista. Upravo u duhu debate nuklearnih optimista i pesimista započinje sledeće poglavlje.

Drugo poglavlje čine tri potpoglavlja. U okviru prve celine, autorka predstavlja koncepte odvrtaćanja i razoružanja, suprotstavljajući argumente nuklearnih optimista i pesimista u pogledu uloge nuklearnog oružja i (ne)mogućnosti njegove upotrebe. Logika odvrtaćanja favorizuje posedovanje nuklearnog oružja. Suština je u njegovoj neupotrebi, tj. kredibilnoj pretnji da će nuklearno oružje biti upotrebljeno. Njegova svrha je da odvraća potencijalnog agresora „zbog svoje mogućnosti nanošenja neprihvatljive štete drugoj strani“ (Stojanović 2021, 48). Polazeći od toga da je nuklearno oružje doprinelo „dugom miru“ između Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i Sovjetskog Saveza (SSSR), nuklearni optimisti smatraju da širenje nuklearnog oružja i u budućnosti može imati „efekte pacifikacije“ (Novičić 2005, 516; Waltz 1981). Otuda, prateći logiku odvrtaćanja, države koje poseduju nuklearno oružje nisu spremne da ga se odreknu i prihvate zabranu. S druge strane, logika razoružanja ne smatra odvrtaćanje ultimativnom svrhom nuklearnog oružja, već u prvi plan stavlja razorne posledice njegove moguće upotrebe. U osnovi ove logike jeste promišljanje da razoružanje doprinosi miru. Dakle, ovaj koncept ističe humanitarnu dimenziju budući da „u nuklearnom ratu ne može biti pobednika“ (Kostić Šulejić 2024, 20). U tom duhu, nuklearni pesimisti upozoravaju da širenje nuklearnog oružja može dovesti do Armagedona (Trachtenberg 2002). Otuda, drugo potpoglavlje je u celosti posvećeno evoluciji promišljanja i aktivnostima (inicijativama, konferencijama, predlozima) koje su vodile usvajanju Ugovora o zabrani nuklearnog oružja (*Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons – TPNW*) kao novog instrumenta nuklearnog razoružanja, koji je stupio na snagu 2021. godine (usvojen 2017. godine). Fokus je na naporima na polju razoružanja od usvajanja najvažnijeg instrumenta 1968. godine, Ugovora o neproliferaciji (*Non-Proliferation Treaty – NPT*), do danas. U okviru ove sekcije se posebno ističe razmatranje strateške stabilnosti između SAD-a i Rusije (prethodno SSSR-a), te usvajanje ugovora usmerenih na kontrolu, ograničavanje i smanjenje strateškog naoružanja.² Autorka posebno ukazuje na snažne napore SAD-a da ne dođe do usvajanja Ugovora o zabrani nuklearnog oružja, te uticajima (i pritiscima) na NATO članice i partnere, što je dovelo do pada podrške za ovaj Ugovor. SAD su čak pozivale „države članice da povuku svoje potpise sa njega“ (Kostić Šulejić 2024,

² O strateškoj stabilnosti u eri multipolarnosti videti više u: Kostić Šulejić 2022.

32). Ovaj ugovor se vidi kao značajna pretnja konceptu odvrćanja NATO-a i ostalih zemalja koje poseduju nuklearno oružje, te otuda i njihovo protivljenje.

Nuklearno razoružanje većinski podržavaju neutralne i nesvrstane zemlje, pri čemu sama neutralnost nije garancija da će zemlja prihvatiti zabranu nuklearnog oružja. Otuda, podstaknuta različitim izborima vojno neutralnih država u pogledu posedovanja i zabrane nuklearnog oružja, autorka nastoji da ustanovi konceptualni model na osnovu kojeg može objasniti vezu između vojne neutralnosti i odluke država da daju prednost posedovanju ili razoružanju i zabrani nuklearnog oružja. Ovi naponi postaju naročito značajni u svetlu usvajanja Ugovora o zabrani nuklearnog oružja. Imajući sve navedeno u vidu, u okviru trećeg potpoglavlja, autorka dolazi do seta varijabli koje će, najpre, poslužiti kao „sočiva“ za analizu pojedinačnih evropskih država (koje su vojno neutralne) i njihovog odnosa prema zabrani, a zatim omogućiti međusobnu komparaciju, te grupisanje u određene modele na osnovu zajedničkih karakteristika. Reč je o sedam varijabli koje se odnose na poreklo vojne neutralnosti (uključujući antikolonijalno i antiimperijalno osećanje), odnos prema Pokretu nesvrstanih (naročito prema SSSR-u i Indiji), stav javnog mnjenja u pogledu koncepta odvrćanja i NATO-a, razvijenost odbrambene industrije, odnos prema nuklearnoj energiji, program nuklearnog naoružanja i stavove i aktivnosti u pogledu nuklearnog razoružanja (Kostić Šulejić 2024, 43).

Treće poglavlje pravi distinkciju između vojno neutralnih država u Evropi koje se protive zabrani nuklearnog oružja (Švajcarska, Švedska) i onih koje je podržavaju (Austrija, Irska, Malta, Sveta Stolica, San Marino, Lihtenštajn). U okviru potonje grupe, autorka uvodi još jedan kriterijum razlikovanja: članstvo u Evropskoj uniji (EU). Autorka zasebno razmatra pozicije ovih zemalja u odnosu na Ugovor o zabrani, a u kontekstu pomenutih varijabli. Ovo je ujedno i najobimnije poglavlje budući da čini gotovo polovinu monografije. Takva dubinska analiza je iznedrila dva osnovna modela: (a) švajcarsko-švedski model i (b) austrijsko-irsko-malteški model, a suštinska razlika jeste u njihovom shvatanju neutralnosti. Potonji model favorizuje razoružanje i potpunu zabranu nuklearnog oružja, a osnovne karakteristike se ogledaju u negativnom odnosu prema odvrćanju, nuklearnoj energiji i članstvu u NATO savezu, ali i pozitivnom odnosu prema nesvrstanim i aktivnom zalaganju na polju nuklearnog razoružanja. Takođe, imajući u vidu uticaj na katoličke države, veoma je važna pozicija Svete Stoline, koja aktivno podržava zabranu budući da nuklearno oružje smatra „nemoralnim“ (Kostić Šulejić 2024, 151). S druge strane, države poput Švajcarske smatraju da je NPT daleko efikasniji instrument na polju razoružanja, te da je novi Ugovor o zabrani ograničenog dometa.

Autorka posebno ukazuje na problem nedovoljne pažnje koja se posvećuje pitanju razoružanja i uopšte odnosu vojne neutralnosti i razoružanja u Srbiji. Štaviše, sve vojno neutralne zemlje u Evropi su učestvovala u pregovorima o Ugovoru o

zabrani, osim Srbije. U četvrtom poglavlju, autorka posmatra poziciju Srbije, kao vojno neutralne države i ujedno države kandidata za ulazak u EU, u kontekstu širih istorijskih okolnosti i promena unutar jugoslovenske i srpske države od 1945. godine do danas. Veći deo ovog poglavlja posvećen je jugoslovenskom nasleđu u vezi sa civilnom nuklearnom energijom i nuklearnim ambicijama, ali i diplomatiji u oblasti razoružanja. Analiza pozicije Srbije pokazuje da ona objedinjuje karakteristike oba modela, što je čini specifičnim slučajem.

U koju grupu vojno neutralnih zemalja možemo svrstati Srbiju i da li je zabrana nuklearnog oružja logičan izbor? Odgovor na ovo centralno pitanje autorka daje u petom poglavlju, koje je ujedno i zaključak ove monografije. Srbija je bliža švajcarskom modelu i autorka konstatuje da Srbija snažno podržava NPT, ali favorizuje koncept odvrćanja, zbog čega, između ostalog, ne podržava zabranu. Autorka zaključuje da Ugovor o zabrani nije logičan izbor za Srbiju, ali da tome doprinosi i izostanak interesovanja i inicijativa na polju nuklearnog razoružanja, te se ova pozicija može promeniti u budućnosti (Kostić Šulejić 2024, 218).

Na osnovu opsežne analize koju je autorka ponudila u ovoj knjizi, može se zaključiti da različito poimanje neutralnosti ima veliki uticaj na (ne)prihvatanje zabrane nuklearnog oružja. Zabranu su podržale države u kojima dominira antinuklearno raspoloženje i koje prednost daju logici razoružanja spram odvrćanja. S druge strane, većina zemalja se slaže da je NPT i dalje najbolja opcija za nuklearno razoružanje, te da Ugovor o zabrani ima ograničen domet. Budući da Vatikan aktivno zastupa zabranu, za razliku od pravoslavnih zemalja, jedno od pitanja koje može biti predmet zasebnog istraživanja jeste odnos religije i nuklearnog oružja. Na kraju, ostaje otvoreno pitanje koje se tiče implikacija Ugovora o zabrani: da li će doprineti produbljivanju jaza između država koje poseduju i onih koje ga ne poseduju ili će, pak, biti snažan impuls ka potpunoj eliminaciji ovog oružja za masovno uništenje?

Monografija autorke Marine Kostić Šulejić pruža sveobuhvatnu analizu dve različite pozicije vojno neutralnih država prema razoružanju i zabrani nuklearnog oružja, što je iznedrilo i model vojne neutralnosti koji podržava zabranu, čime je pružen važan naučni doprinos oblasti nuklearnog razoružanja. Kada je reč o Srbiji, autorka ukazuje na zanemaren aspekt jugoslovenskog nasleđa u pogledu diplomatske aktivnosti na razoružanju, što se može smatrati i svojevrsnim pozivom na njeno oživljavanje u budućnosti. Multimetodski pristup omogućio je holističko razmatranje istraživane tematike, a pored relevantne i aktuelne naučne literature, pravnih akata, organizacije fokus grupe s ekspertima, originalan doprinos ove monografije se ogleda i u analizi bogate arhivske građe. Poglavlja su sistematski organizovana, a sam tekst je pisan jasnim i razumljivim jezikom. Rat u Ukrajini i rasplamsavanje sukoba na Bliskom istoku doveli su do (ne)očekivanih geopolitičkih

potresa, što je doprinelo oživljavanju debata o upotrebi nuklearnog oružja. Pitanje smanjenja nuklearnog oružja je od izuzetnog značaja, te otuda aktuelnost i relevantnost ove knjige, koja bitno doprinosi postojećem naučnom fondu znanja u oblasti nuklearnog razoružanja. Imajući sve navedeno u vidu, ova monografija se preporučuje istraživačima, studentima studija bezbednosti, političkih i vojnih nauka, ali i svima onima koji se interesuju za oblast nuklearnog razoružanja.

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2025. godine”, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2025. godine.

Bibliografija

- Jo, Dong-Joon, and Erik Gartzke. 2007. “Determinants of nuclear weapons proliferation”. *Journal of Conflict Resolution* 51 (1): 167–194.
- Kostić Šulejić, Marina. 2022. *Strateška stabilnost u multipolarnom svetu*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Kostić Šulejić, Marina. 2024. *Vojna neutralnost i nuklearno oružje: između posedovanja i zabrane – slučaj Evrope i opcije za Srbiju*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Novičić, Žaklina. 2005. „Nuklearno oružje u međunarodnoj politici“. *Međunarodni problemi* 57 (4): 505–528.
- Sagan, Scott D. 1996. “Why do states build nuclear weapons? Three models in search of a bomb”. *International security* 21 (3): 54–86.
- Singh, Sonali, and Christopher R. Way. 2004. “The correlates of nuclear proliferation: A quantitative test”. *Journal of Conflict Resolution* 48 (6): 859–885.
- Stojanović, Bogdan. 2021. *Teorija denuklearizacije: zašto države prekidaju programe nuklearnog naoružanja?*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Trachtenberg, Marc. 2002. “Waltzing to Armageddon?”. *National Interest* 69: 144–152.
- Waltz, Kenneth N. 1981. “The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better”. *Adelphi Papers* 21 (171): 1–32.